

« بررسی اخبار غیبی ظهور امام زمان (عج) از منظر نهج البلاغه »

مأئده سبزه علی

طلبه سطح دو

چکیده:

شناخت آموزه مهدویت، شناخت بزرگترین جریان معرفتی، معنویتی در طول تاریخ است. نهج البلاغه، به عنوان یکی از مهم ترین متون اسلامی، حاوی اشارات و روایات متعددی است که به ظهور و حکومت امام زمان (عج) اشاره دارد. در این تحقیق به چند جنبه کلیدی توجه می شود: ۱. احصای نشانه ها و علائم مربوط به ظهور امام زمان (عج) که در کلام امام (ع) است، ۲. تحلیل خصوصیات یاران و شرایط لازم برای یاری ایشان، بر اساس روایات موجود در نهج البلاغه، ۳. بررسی طرز و شیوه حکومتی امام زمان (عج) که شامل عدالت اجتماعی، وفور نعمت، و چگونگی سازگاری آن با اصول مطرح شده در نهج البلاغه است. این پژوهش با تاکید بر برقراری عدالت و اصلاح اجتماعی به دنبال ترسیم تصویری روشن از حکمرانی مطلوب در عصر ظهور می باشد. روش تحقیق حاضر بر اساس گردآوری اطلاعات به روش کتابخانه ای و تدوین و داده پردازی آن به روش توصیفی تحلیلی می باشد.

واژگان کلیدی: اخبار غیبی، ظهور امام زمان (عج)، نهج البلاغه.

۱- مقدمه:

پیش از بیان محتوای اصلی پژوهش، چهارچوب نظری تحقیق شفاف سازی می‌شود:

۱-۱- بیان مسئله:

اخبار غیبی امام زمان (عج) و پی‌شگویی‌های مربوط به آینده یکی از موضوعات مهم در متون دینی است که به بررسی نشانه‌ها، وقایع و شرایط ظهور آن حضرت می‌پردازد. نهج البلاغه به عنوان کتابی ارزشمند و جامع در بیان اندیشه‌ها و دیدگاه‌های امام علی (ع) به مسائل فوق می‌پردازد. در این نوشتار، به بررسی دیدگاه‌های نهج البلاغه درباره اخبار غیبی امام زمان (عج) و نسبت به آینده می‌پردازیم.

موضوع اخبار غیبی امام زمان (عج) و آینده در نهج البلاغه بر نکاتی چون غیبت، ظهور، نشانه‌های آن و امید به آینده تأکید دارد. امام علی (ع) با ارائه بینش عمیق‌تری درباره شرایط ظهور و لزوم آگاهی از وضعیت زمان، به پیروان خود آموزه‌هایی ارائه می‌دهد که می‌تواند در استقبال و آمادگی برای ظهور امام زمان (عج) مؤثر باشد. این آموزه‌ها همچنان برای مسلمانان امروز قابل تأمل و عمل هستند.

۱-۲- ضرورت و اهمیت پژوهش:

بررسی اخبار غیبی امام زمان (عج) و آینده از منظر نهج البلاغه نه تنها یک بحث علمی و نظری بلکه یک ضرورت اجتماعی و معنوی است. ادبیات دینی ما پر است از الهاماتی درباره آینده و تحولات آتی در سطح فردی و اجتماعی، و نهج البلاغه به عنوان یک منبع معتبر و بنیادی در این زمینه نقش ویژه‌ای دارد.

ضرورت پرداختن به بررسی اخبار غیبی امام زمان (عج) از آینده در نهج البلاغه به دلایل مختلفی از جمله تقویت ایمان، آمادگی برای تحولات، ایجاد وحدت، آگاهی از شرایط زمان و درک صحیح از مسائل غیبی توجیه می‌شود. تکیه بر آموزه‌های نهج البلاغه در این زمینه می‌تواند به ویژه در مواجهه با چالش‌ها و مشکلات روزمره به عنوان یک راهنما و مکتب عمل خدمت کند. این نگاه می‌تواند رهیافتی جدید به آینده‌ای روشن با محوریت ظهور امام زمان (عج) و عدالت الهی را فراهم آورد.

بی‌تردید، بررسی اخبار غیبی امام زمان (عج) از آینده در نهج البلاغه به عنوان یک منبع معتبر و عمیق علمی و روحانی، می‌تواند تأثیرات زیادی بر زندگی فردی و اجتماعی مؤمنان داشته باشد.

برای تمامی این دلایل، ضرورت پرداختن به اخبار غیبی امام زمان (عج) و معانی آن در نهج البلاغه احساس می‌شود. این موضوع می‌تواند نه تنها به عنوان یک منبع علمی و دینی بالارزش، بلکه به عنوان رویکردی عملی در زندگی فردی و اجتماعی مسلمانان عمل کند. تأسیس یک نگاه خوش‌بینانه و امیدبخش به آینده‌ای روشن با محوریت ظهور امام زمان (عج) و برقراری عدالت الهی، مستلزم استفاده از آموزه‌های نهج البلاغه است؛ به گونه‌ای که با تکیه بر این آموزه‌ها، جامعه‌ای آگاه، متعهد و امیدوار به تحقق وعده‌های الهی شکل گیرد.

۱-۳-اهداف پژوهش:

محقق در اثر پیش رو، اهداف زیر را دنبال می کند:

*هدف اصلی: آگاهی و بصیرت نسبت به اتفاقات و رخداد‌های پیرامون ظهور امام زمان (عج)

*اهداف فرعی:

الف) پاسخگویی به سوالات نوجوانان در زمینه ظهور

ب) آشنایی با روش حکومتی و اوصاف یاران امام زمان (عج)

۱-۴-پیشینه پژوهش:

با بررسی و جست و جو در سایت های مختلف علمی، پیشینه مرتبط با بحث حاضر یافت شده است:

-مقاله «غیبت امام زمان (عج)، علل و آثار آن از دیدگاه امیرمومنان» نوشته «سید صادق سیدنژاد» در سال ۱۳۸۲ شماره ۴۱ در حوزه تخصصی مهدویت است؛ به بررسی مسئله غیبت امام مهدی (عج) از منظر امیرمومنان به صورت تطبیقی پرداخته است. در این مقاله تلاش شده تا مسئله غیبت منجی عالم و علل و آثارش با توجه به مجموعه کلمات و رهنمودهای حضرت علی (ع) به اختصار مورد بررسی قرار گرفته.

-مقاله «بررسی غیبت امام زمان (عج) و علل آن» نوشته «توحیدشفیع زاده» دانشجوی کارشناسی رشته آموزش الهیات، دانشکده فرهنگیان و «سیدحسن علمدارمقدم» استادیار دانشگاه فرهنگیان، پردیس شهیدرجایی سمنان در سال ۱۴۰۱ است، محققان در ابتدا به تعریف غیبت و اثبات اختصاصی نبودن غیبت به امام زمان پرداخته اند و در ادامه اعتقاد به ظهور منجی را یکی از اصول تربیتی جدی در رشد و خودسازی معرفی کرده اند.

-کتاب «عصر ظهور» به زبان عربی نوشته «علی کورانی عاملی» که «عباس جلالی» به فارسی ترجمه کرده است. این کتاب به بررسی و تحلیل حوادث دوران ظهور و سرانجام ملل و قومیت های مختلف در عصر جنگ های اخرا زمان و ظهور مهدی از دیدگاه روایت شیعه و سنی می پردازد.

۲-مفهوم شناسی واژگان کلیدی:

پیش از ورود به متن اصلی پژوهش ضروری است معنای واژگان کلیدی مبحث، مورد بررسی قرار گیرند:

۲-۱-مفهوم «ظهور»:

«ظهور» یعنی آشکار شدن. پدید آمدن. پدیدار شدن. ظاهر شدن (دهخدا، ۱۳۷۲-۱۳۷۳ش)

ظهور از نظر لغت به معنای آشکار شدن چیز پنهان است (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۴، ص ۳۷). و در اصطلاح مهدویت بر دو معنا دلالت دارد: مقصود، ظاهر شدن حضرت مهدی (ع) پس از پنهان زیستن طولانی، برای قیام و برپایی حکومت عدل جهانی است (سلیمیان، ۱۳۸۸ش، ص ۲۹۸).

اعلان انقلاب و قیام با شمشیر؛ این معنا درباره امام زمان (ع) نیز صادق است؛ چون آن حضرت علیه ستم قیام کرده و انقلاب بزرگی را به راه می‌اندازد.

شیعه هر دو معنا را قبول دارد اما اهل سنت و ادیان دیگر تنها معنای دوم را درباره مصلح کل قبول دارند (صدر، ۱۳۹۷ش، ص ۱۷۱).

۲-۲- امام زمان (عج):

کلمه «امام» یعنی پیشوا، کلمه «پیشوا» در فارسی، در ست ترجمه تحت اللفظی کلمه «امام» است در عربی. خود کلمه امام یا پیشوا مفهوم مقدسی ندارد. پیشوا یعنی کسی که پیشرو است و عده ای تابع و پیرو او هستند اعم از آن که پیشوا عادل و هدایت کننده و راه یافته باشد، یا باطل و ستمگر و گمراه باشد. (مطهری، ۱۳۶۵ش، ص ۴۶)

قرآن کریم هم کلمه امام را در هر دو مورد به کار برده است. در یک جا می‌فرماید: «و جعلناهم ائمة یهدون بامرنا». (انبیاء، ۷۳) ما آنها را پیشوایان قرار دادیم که هدایت به امر ما می‌کنند.

در جای دیگر می‌فرماید: «ائمة یدعون الی النار». (قصص، ۴۱) امامانی که به سوی آتش دعوت می‌کنند. بنابراین امام از جهت لفظ از حیث لغت به معنای پیشوا و رهبر است اعم از اینکه پیشوای حق باشد یا رهبر باطل، و امام زمان یعنی پیشوای زمان خودش و رهبر جامعه و مردم عصرش. اما امام از نظر اصطلاح، و امام زمان از منظر عرف مسلمانان و به ویژه شیعیان، مفهوم بسی گسترده تر بوده و دارای حدود بیشتر از آنچه که در لغت گفته می‌شود می‌باشد و شاید تعریف جامع و کاملی که اصطلاحاً می‌توان از امام کرد این است که امام پیشوایی است که دارای: «... ولایتی است الهی بر مردم از جانب پروردگار متعال که جامع تمام شئون دین و دنیا است همراه با علم و دانش به تمام احکام الهی و تفسیر آن، اضافه بر آن امام مسئول تربیت ظاهری و باطنی انسان‌ها است، همراه با عصمت از خطا و گناهان به تأیید الهی». (مکارم شیرازی، ۱۳۸۵ش، ص ۱۹)

بر اساس این تعریف امام زمان یعنی کسی که به غیر از نبوت، در جمیع شئون دیگر جانشین پیامبر اکرم — صلی الله علیه و آله و سلم — می‌باشد یعنی هم رهبری سیاسی اجتماع را بر عهده دارد و هم دارای مقام مرجعیت دینی جامعه است و هم ولایت الهی در دو بعد تکوین و تشریع بر جهان دارد. و امام زمان یعنی پیشوای هر عصر و زمان که دارای این اوصاف و ویژگی‌ها باشد و واجد چنین خصوصیات و امتیازات است،

اگر چه ممکن است در ظاهر و بخاطر موانعی در برخی از اعصار مانند زمان غیبت بعضی از این شئون فعلیت و تحقق ظاهری نداشته باشد. اما شخصیت و کسی که دارای چنین ویژگی ها و استعداد و منصبی است، امام زمان محسوب می شود. و در عصر حاضر «امام زمان» بر حضرت مهدی فرزند امام حسن عسکری — علیه السلام - اطلاق می شود که در سال ۲۵۵ق در سامرا متولد شده و در سال ۲۶۰ق از انظار مردم غائب گردید و روزی به اراده خداوند جهت اقامه عدل و قسط ظهور خواهد نمود. (کتابخانه مجازی الفبا)

۲-۳- معرفی «نهج البلاغه»:

از نظر لغت: نهج، به معنی راه و روش روشن (فراهیدی، ۱۴۰۹ق، ج ۳، ص ۳۲۹) و بلاغت، یعنی سخن گویا و رسا (ابن فارس، ۱۳۹۹ق، ج ۱، ص ۳۰۲) به مقتضای حال و میزان فهم مطالب سخن گفتن بنابراین نهج البلاغه به معنای راه سخن گفتن گویا و رسا می باشد.

کتاب «نهج البلاغه» که نازلهی روح امیرالمومنین علیه السلام است؛ برای تعلیم و تربیت ما خفتگان در بستر منیت و در حجاب خود و خودخواهی، خود معجونی است برای شفا و مرهمی است برای دردهای فردی و اجتماعی و مجموعه ای است دارای ابعادی به اندازهی ابعاد یک انسان و یک جامعهی بزرگ انسانی، از زمان صدور آن، تا هر چه تاریخ به پیش رود و هر چه جامعه ها به وجود آید و ملت ها متحقق شوند و هر قدر متفکران و فیلسوفان و محققان بیایند و در آن غور کنند و غرق شوند (امام خمینی، ۱۳۸۹ش، ج ۱۴، ص ۳۴۸).

«نهج البلاغه» عنوان کتابی است که در فرهنگ اسلامی، مانند آفتاب نیمروز می درخشد و صدفی مشحون به گوهرهایی از حکمت های عالی است (دلشاد تهرانی، ۱۳۹۵ش، ج ۱، ص ۱۷۱). این عنوان را شریف رضی بر منتخبی از خطبه ها و مواعظ، نامه ها و عهدنامه ها و کلمات کوتاه و قصار امیرمؤمنان علی علیه السلام انتخاب کرد (حسینی، ۱۴۰۹ق، ج ۱، ص ۱۰۵). این کتاب گران قدر شامل ۲۴۱ خطبه و سخن، ۷۹ نامه و رساله و ۴۸۹ کلمه از سخنان گهربار پیشوای موحدان و امیر بیان است - در نسخه ها و شروح مختلف نهج البلاغه این تعداد اندکی مختلف است و دلیل آن این است که برخی، یک خطبه و جز آن را، دو بخش نموده و گاهی دو خطبه و غیر آن را تحت یک عنوان و شماره ذکر کرده اند - (حسینی، ۱۴۰۹ق، ج ۱، ص ۱۰۶).

از امتیازات فوق العاده نهج البلاغه که هر خواننده ی آگاهی، در همان لحظات نخستین با آن آشنا می شود، مسأله جامعیت و تنوع عجیب آن است؛ به طوری که انسان باور نمی کند یک فرد بتواند این همه گفتار نغز و سخنان شیرین و حساب شده و دقیق در موضوعات کاملاً مختلف بلکه متضاد گردآوری کند و مسلماً این کار از غیر امیر مؤمنان علی (ع) که قلب اش گنجینه اسرار الهی و روح اش اقیانوس عظیم علم و دانش است، ساخته نیست (مکارم شیرازی، ۱۳۸۶ش، ج ۱، ص ۳۹). ترجمه این کتاب به زبان های مختلف و متعدد نشان دهنده جایگاه ویژه این کتاب نزد مسلمانان است.

مقام معظم رهبری (حفظه الله) در دیدار با قاریان که در رمضان ۱۳۹۰ انجام شد عبارت زیر را بیان داشتند: «هر بار نشست و برخاست با قرآن، پرده ای از پرده های جهالت را از آدمی می زداید.» با این جملات، معنای سخن حضرت علی (علیه السلام) بیشتر مشخص می شود زیرا می توان از سخنان امام خامنه ای (حفظه الله) اینگونه نتیجه گرفت که هر کس با قرآن مأنوس تر است، دارای جهالت کمتری است، به عبارت بهتر، سخنان حضرت علی (علیه السلام) مبنی بر اینکه یاران امام زمان (عج) دیده هایشان به قرآن روشنایی می گیرد را می توان به کمک سخنان مقام معظم رهبری (حفظه الله)، اینگونه فهم کرد که یاران حضرت مهدی (عج) قطعاً دارای جهالت بسیار کمی هستند چون با قرآن مأنوس می باشند و لازمه ی یاری امام زمان (عج) مأنوس بودن با قرآن است چون قرآن جهل زداست و قطعاً یاران امام زمان (عج) از جرگه ی جاهلان خارج اند.

۳-۴-۲- ویژگی فرهنگی

چون حضرت مهدی (علیه السلام) برای اجرای عدالت و اصلاح بشر در تمام شئون وجودی آن قیام می کند، لازم است کارگزاران دولت کریمه او بدین وصف، که نقش اساسی در پیشبرد اهداف الهی حضرت دارد، مجهز باشند؛ زیرا اگر درک معرفت و حکمت نداشته باشند چگونه می توانند مسئولیتی بر عهده بگیرند که علم و معرفت در آن اساس کار است؛ چرا که اصلاح و هدایت بر آگاهی و شناخت استوار است و چون در دوران ظهور حضرت مهدی (علیه السلام) اصلاح امور در تمام ابعاد فردی، خانوادگی، اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و مانند آن در سایه احیا و ظهور حقیقت اسلام و معارف زلال قرآن کریم تأمین می شود، پس مجریان این برنامه بزرگ جهانی نیز باید از بالاترین معرفت و آگاهی نسبت به رهاورد وحی و حقایق قرآنی برخوردار بوده، جام معرفت و زمزم توحید را عاشقانه سرکشیده، مهذب و خودساخته باشند تا بتوانند به اصلاح دیگران اقدام کنند (صادقی، ۱۳۸۴) چنان که حضرت امیرمؤمنان (علیه السلام) در روایت دیگری در تبیین سیمای توحیدی و معنوی یاران حضرت مهدی (علیه السلام) می فرماید: «وَيَحْأُ لِلطَّالِقَانِ، فَإِنَّ اللَّهَ - عَزَّوَجَلَّ - بِهَا كُنُوزاً لَيْسَتْ مِنْ ذَهَبٍ وَلَكِنْ بِهَا رَجَالٌ مُؤْمِنُونَ عَرَفُوا اللَّهَ حَقَّ مَعْرِفَتِهِ وَ هُمْ أَنْصَارُ الْمَهْدِيِّ فِي آخِرِ الزَّمَانِ» (امین، ۱۴۲۷ق، ص ۱۵) خداوند در سرزمین طالقان گنجینه هایی دارد که از طلا و نقره نیستند، بلکه مردان مؤمن اند که خدا را خوب می شناسند و آن ها یاران مهدی در آخرالزمان هستند.

در این حدیث نیز بر معنویت یاران مهدی موعود (علیه السلام) و معرفت و توحید آنان تأکید شده و بزرگ ترین صفت شاخص آنان را ایمان و معرفت حق دانسته است. پس معلوم می شود کسانی که می خواهند جزو یاران او محسوب شوند (چه توفیق درک حضور پیدا کنند و چه در عصر غیبت آن حضرت در جهت اهداف او حرکت نمایند) اولین قدم و اساسی ترین کارشان باید تحصیل معرفت و حکمت و تهذیب و خودسازی باشد، وگرنه بسیاری کسانی که ادعای پی روی و شاگردی حضرت مهدی (علیه السلام) دارند، اما لکه ننگی هستند بر دامان او! چه بسا گفتار و کردارشان باعث دل سردی مردم از معنویت و اهداف آن حضرت شود.

۳-۴-۳- ویژگی نظامی:

نکته دیگر، که در کلام امیرمؤمنان(علیه السلام) در نهج البلاغه در وصف یاران حضرت مهدی(علیه السلام) مورد اشاره قرار گرفته، آن است که یاران آن حضرت برای در هم کوبیدن فتنه ها و اصلاح در تمام ابعاد زندگی بشر همچون شمشیر صیقل زده با صلابت، قدرت و پر حرارت و کوبنده وارد صحنه کارزاری می شوند؛ چون سنت الهی بر آن است که کارها از راه عادی و مجرای معمولی و طبیعی انجام گیرند، گرچه معجزه و کرامت و دعا لازم و مؤثرند و در جای خود اعمال می شوند، اما قرار نیست همه کارها از طریق غیرطبیعی انجام شوند. بدین روی در روایات، بر قدرت شمشیر حضرت مهدی(علیه السلام) اصرار شده و در رهاورد بزرگان اهل معرفت نیز از شمشیر حضرت مهدی(علیه السلام) زیاد سخن به میان آمده است(ابن عربی، بی تا، ج ۳، ص ۳۳۶) این مسئله حکایت از آن دارد که اجرای عدالت و اصلاح جامعه بشری در زمان ظهور حضرت مهدی(علیه السلام)، نیازمند قدرت و توان برتر و بالاتری است و حضرت با یاران پر صلابت و پر تلاش وارد صحنه اصلاح و هدایت بشری می شود. بدین روی، در روایتی از حضرت امیرمؤمنان(علیه السلام) رسیده که یاران حضرت مهدی(علیه السلام) همه جوان و پرتراوت هستند: «اصحابُ المهدی شبابٌ ولا کهلَ فیهم» (صافی گلپایگانی، ۱۴۲۲ق، ص ۶۱۲) یاران مهدی همه جوان هستند و پیرمردی در میان آنان نیست. در روایتی دیگر آمده است: «یک رزمنده از یاران حضرت مهدی(علیه السلام) برابر چهل نفر قدرت دارد و قلب هر کدام از آن ها از کوه آهن سخت تر است و هرگاه در برابر کوه آهن قرارگیرند آن را متلاشی می کنند.»(همان، ص ۶۱۳)

از این گونه روایات، که تعدادشان نیز فراوان است، به خوبی معلوم می شود که یاران حضرت مهدی(علیه السلام) به سلاح علمی و عملی فوق العاده مجهزند و با حکمت و معرفت و علم و درایت کامل، به اصلاح امور و تعدیل شئون زندگی بشری پردازند. بدین روی، در یک جمله می توان گفت: یاران حضرت مهدی(علیه السلام) کسانی اند که خود صالح هستند و به اصلاح دیگران قیام می کنند و از این راه، جامعه صالح جهانی پدید آمده و وعده الهی،(انبیاء: ۱۰۵) که حکومت و وراثت زمین را از آن صالحان دانسته است، به تحقق خواهد پیوست.

نتایج پژوهش:

پژوهش در مورد اخبار ظهور امام مهدی (عج) و بررسی منابع معتبر همچون نهج البلاغه، اهمیت بالایی برای فرد شیعه دارد. امام علی (ع) در نهج البلاغه نه تنها به تبیین ویژگی‌ها و نشانه‌های ظهور می‌پردازد، بلکه زمینه‌ای برای فهم عمیق‌تر از اعتقادات دینی و تاریخی فراهم می‌آورند. با مطالعه این متون، فرد می‌تواند به درک بهتری از نقش و اهمیت امام مهدی در دین اسلام دست یابد و نیز به تحلیل دقیق‌تری از وقایع آینده و چالش‌های پیش رو بپردازد. یافتن منابع مختلف و معتبر درباره ظهور امام مهدی، به ویژه متون اصلی شیعه، ضروری است. این منابع به ما کمک می‌کنند تا از نظرات مختلف بهره‌مند شویم و با دیدگاه‌های گوناگون آشنا شویم. همچنین، بررسی روایات و احادیث در این زمینه، ما را قادر می‌سازد تا به تفسیرهای عمیق‌تری از نشانه‌های ظهور دست یابیم و از سردرگمی‌های احتمالی در این موضوع جلوگیری کنیم. این پژوهش‌ها به تقویت باورهای دینی و ایجاد حس امید در دل مؤمنان کمک می‌کند. آگاهی از اخبار غیبی و حوادث آینده برای یک فرد شیعه ضروری است، زیرا این اطلاعات می‌توانند روحیه‌ای مثبت و امیدبخش را در جامعه ایجاد کنند. شناخت نشانه‌های ظهور و آگاهی از وقایع پیش رو، افراد را به تفکر درباره وظایف دینی و اجتماعی خود ترغیب می‌کند. به علاوه، این آگاهی می‌تواند منجر به تقویت وحدت بین مسلمانان شده و آن‌ها را در مسیر تحقق اهداف عالی انسانی و دینی یاری نماید. در نهایت، پژوهش در این زمینه نه تنها به تقویت ایمان فردی کمک می‌کند بلکه می‌تواند به تحکیم پیوندهای اجتماعی و فرهنگی در جامعه شیعه نیز منجر شود.

فهرست منابع

*قرآن مجید

*نهج البلاغه

الف. کتب فارسی:

۱. بحرانی، ابن میثم، (۱۴۱۷ق)، ترجمه شرح نهج البلاغه، محمدی مقدم، نوایی، مشهد: مجمع البحوث الاسلامیه، ج ۲.
۲. بالادستیان، محمدامین، (۱۳۴۸ش)، نگین آفرینش، قم: بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود، ج ۱.
۳. خمینی، سید روح الله، (۱۳۸۹)، صحیفه امام (ره)، تهران: موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (ره)، ج ۱۴.
۴. دلشاد تهرانی، مصطفی، (۱۳۹۵ش)، چشمه خورشید، تهران: دریا.
۵. دهخدا، علی اکبر، (۱۳۷۲-۱۳۷۳ش)، لغت نامه دهخدا، تهران: روزنه، ج ۱۳.
۶. سلیمیان، خدامراد، (۱۳۸۸ش)، فرهنگنامه مهدویت، تهران.
۷. سلیمان، کامل، (۱۴۰۷ق)، یوم الاخلاص، مهدی پور، تهران: آفاق.
۸. صدر، سید محمد، (۱۳۹۷ش)، تاریخ پس از ظهور، حسین سجادی پور، نشر موعود عصر.
۹. مطهری، مرتضی، (۱۳۶۵ش)، امامت و رهبری، قم: انتشارات صدرا.
۱۰. مکارم شیرازی، ناصر، (۱۳۸۶ش)، پیام امام امیرالمومنین علیه السلام، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ج ۵۱.

ب) کتب عربی:

۱۱. ابن ابی الحدید معتزلی، عبدالحمید، (۱۴۰۴ق)، شرح نهج البلاغه، قم: مکتبه آیه الله العظمی المرعشی النجفی (ره)، ج ۹۱.
۱۲. ابن عربی، محمد بن علی، (بی تا)، الفتوحات المکیه، بیروت: دار صادر، ج ۳.
۱۳. ابن فارس، احمد، (۱۳۹۹ق)، معجم مقاییس اللغه، بیروت: دارالفکر، ج ۱.
۱۴. امین، محسن، ۱۴۲۷ق. البرهان علی وجود صاحب الزمان (علیه السلام). ۱ ج. قم - ایران: دلیلنا.

۱۵. ترمذی، ابو عیسیٰ محمد، (۱۴۰۸ق)، انتشارات دارالحدیث، ج ۴
۱۶. حسینی، عبد الزهراء، (۱۴۰۹ق)، **مصادر نهج البلاغه و أسانیده**، بیروت: دار الزهراء، ج ۱.
۱۷. خوئی، حبیب الله، (۱۴۰۰ق) منهاج البراعه، تهران: مکتبه الاسلامیه، ج ۸.
۱۸. صافی گلپایگانی، لطف الله، (۱۴۲۱ق)، منتخب الاثر، قم: مؤسسه حضرت معصومه (علیها السلام)
۱۹. طوسی، محمد بن حسن، ۳۸۵-۴۶۰ق، تهذیب الاحکام، تهران: دار الکتب الاسلامیه، ج ۴
۲۰. فراهیدی، خلیل بن احمد، (۱۴۰۹)، **العین**، قم: مؤسسه دار الهجرة، ج ۴.
۲۱. فتال نیشابوری، محمد حسن، (بی تا)، روضه الواعضین، قم: انتشارات رضی
۲۲. کلینی، محمد بن یعقوب، (۱۴۰۷ق)، **الکافی**، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ج ۱ و ۸.
۲۳. مجلسی، محمد باقر، (۱۴۰۳ق)، **بحار الانوار**، تهران: مؤسسه الوفاء، ج ۵۲.

ج) مقالات:

۲۴. بلخانی، سیده زهرا، (۱۳۸۹)، سیره حکومتی، ۸۹
۲۵. صادقی. محمد امین، (۱۳۸۴)، مهدی (عج) و مهدویت از دیدگاه نهج البلاغه، ۹۴

د) سایت ها

۲۳. المعانی
۲۶. کتابخانه فقاقت
۲۷. کتابخانه مجازی الفبا
۲۸. پرتال جامع علوم انسانی